

**JANUBIY O‘ZBEKISTON HUDUDIDA UCHRAYDIGAN YO‘QOLIB
BORAYOTGAN O‘SIMLIK TURLARINI MUHOFAZA QILISH
STRATEGIYALARI**

Gulshoda Fozilova Sheraliyevna

Termiz davlat muzey goriqxonasi

Tabiat ilmiy xodimi bosh mutaxassisi

Anotatsiya: Ushbu maqolada Janubiy O‘zbekiston hududida uchraydigan yo‘qolib borayotgan o‘simlik turlarini muhofaza qilish strategiyalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Hududning geobotanik xususiyatlari, antropogen omillar va iqlim o‘zgarishlari natijasida bioxilma-xillikka tahdidlar aniqlanadi. Muhofaza choralarda *in situ* va *ex situ* usullarining uyg‘unligi, qo‘riqlanadigan hududlar tarmog‘ini kengaytirish, mahalliy hamjamiyat ishtirokini ta‘minlash, shuningdek, innovatsion texnologiyalar yordamida monitoring va ma‘lumotlar bazasini yaratish zarurligi asoslanadi. Maqolada o‘simliklarning ekologik va biologik xususiyatlarini chuqur o‘rganishga asoslangan kompleks yondashuv hududning barqaror rivojlanishida muhim strategik yo‘nalish sifatida ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Janubiy O‘zbekiston, yo‘qolib borayotgan o‘simliklar, bioxilma-xillik, *in situ* muhofaza, *ex situ* muhofaza, qo‘riqlanadigan hududlar, ekologik monitoring, innovatsion texnologiyalar.

Kirish

Janubiy O‘zbekiston hududi o‘zining noyob tabiiy-geografik sharoiti, murakkab relyefi va iqlimiy xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Bu hudud O‘zbekiston Respublikasining flora boyligida alohida o‘rin egallaydi. Tog‘li va tog‘oldi mintaqalarda, daryo vodiylari va cho‘l-

dasht zonalarida tarqalgan o'simliklar orasida nafaqat endemik va relik turlar, balki xalqaro miqyosda muhim bo'lgan noyob turlar ham uchraydi. Shunga qaramay, antropogen omillar — aholining ko'payishi, qishloq xo'jaligi yerlari kengayishi, sanoat faoliyati, noqonuniy o'simlik yig'ish hamda iqlim o'zgarishlari — ushbu noyob turlar sonining kamayishiga olib kelmoqda. Ko'plab o'simliklar "O'zbekiston Qizil kitobi"ga kiritilgan bo'lib, ular yo'qolib ketish xavfi ostida turibdi. Shu sababli, Janubiy O'zbekistonda uchraydigan yo'qolib borayotgan o'simlik turlarini ilmiy asoslangan strategiyalar orqali muhofaza qilish masalasi ekologik barqarorlik va milliy boylikni asrab qolish nuqtayi nazaridan dolzarb hisoblanadi. Mazkur maqolada hududning o'ziga xos florasini saqlash bo'yicha samarali choralar va strategik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Janubiy O'zbekiston hududi geobotanik jihatdan boy va o'ziga xos flora bilan ajralib turadi. Ushbu hududning tog' oldi va tog'li mintaqalari, cho'l-dasht zonalar hamda daryo vodiylari noyob va endemik o'simliklar bilan boy bo'lib, ulardan bir qismi xalqaro miqyosda ham muhim biologik resurs sifatida tan olingan. Biroq so'nggi o'n yilliklarda iqlim o'zgarishi, antropogen bosimning kuchayishi, tabiiy ekotizimlarning degradatsiyasi va qishloq xo'jaligi maydonlarining kengayishi natijasida ko'plab o'simlik turlari yo'qolib ketish xavfi ostida qolmoqda. Xususan, Janubiy O'zbekistonda uchraydigan *Tulipa fosteriana*, *Iris korolkowii*, *Ferula foetida*, *Rheum tataricum* kabi turlar "O'zbekiston Qizil kitobi"ga kiritilgan bo'lib, ularning tabiiy populyatsiyasi keskin qisqarmoqda. O'simliklarni muhofaza qilishda birinchi navbatda ularning ekologik va biologik xususiyatlarini chuqur o'rganish talab etiladi. Har bir turning yashash muhiti, fenologik davrlari, changlanish va urug'lanish mexanizmlari, populyatsiya tuzilishi va tarqalish areali haqidagi ilmiy ma'lumotlar asosida samarali muhofaza choralari ishlab chiqish mumkin. Shuningdek, muhofaza strategiyalarini tuzishda xalqaro hujjatlar — Biologik xilma-xillik to'g'risidagi Konvensiya (CBD), CITES va IUCN qoidalari — bilan uyg'unlashgan yondashuv muhimdir. Hududiy darajada muhofaza qilishning eng samarali usullaridan biri

qo'riqxonalar, milliy bog'lar va buyurtma qo'riqxonalari tarmog'ini kengaytirishdir. Masalan, Surxon davlat qo'riqxonasi va boshqa tabiiy hududlarda yo'qolib borayotgan o'simliklarning tabiiy populyatsiyasini saqlash va monitoring qilish ishlari tizimli yo'lga qo'yilishi zarur. Bundan tashqari, *in situ* (tabiiy yashash joyida) va *ex situ* (botanik bog'lar, issiqxonalar va urug' banklarida) muhofaza usullarini birgalikda qo'llash samaradorlikni oshiradi. *Ex situ* sharoitida o'simliklarning genetik xilma-xilligini saqlash va keyinchalik ularni tabiiy muhitga qayta kiritish imkoniyati mavjud bo'ladi. Mahalliy aholi ishtirokini ta'minlash ham strategiyaning muhim bo'g'inidir. Hududdagi dehqonlar, chorvadorlar va boshqa foydalanuvchilar o'simlik resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha o'qitilishi va rag'batlantirilishi kerak. Ekoturizm va etnobotanik tadqiqotlarni rivojlantirish orqali o'simliklarning iqtisodiy va madaniy ahamiyatini oshirish, shu bilan birga ularni saqlashga bo'lgan jamoaviy qiziqishni kuchaytirish mumkin. Shuningdek, Janubiy O'zbekiston sharoitida qurg'oqchilikka chidamli, dori-darmon va oziq-ovqat xomashyosi sifatida muhim bo'lgan turlarni ilmiy asosda ko'paytirish, tabiiy resurslardan foydalanishni nazorat qilish va noqonuniy yig'ib olishga qarshi qat'iy choralar ko'rish lozim. Masalan, yovvoyi piyoz (*Allium* spp.) va tog' rayhoni (*Ocimum basilicum*) kabi o'simliklar farmatsevtika va oziq-ovqat sanoatida talab yuqori bo'lgani sababli haddan tashqari yig'ib olinmoqda.

Innovatsion texnologiyalar — masofaviy zondlash, GIS xaritalash, dron yordamida monitoring, populyatsiya dinamikasini modellashtirish — orqali yo'qolib borayotgan o'simliklarning tarqalishi va sonini aniq baholash, shuningdek, muhofaza choralarini optimallashtirish mumkin. Bunda ekologik ma'lumotlar bazasini yaratish va muntazam yangilab borish strategiyaning ilmiy poydevorini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda Janubiy O'zbekiston hududida uchraydigan yo'qolib borayotgan o'simlik turlarini muhofaza qilish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u faqatgina alohida ekologik choralarga tayanib qolmasdan, keng qamrovli strategik yondashuvni talab etadi. Buning uchun avvalo har bir turning biologik va ekologik xususiyatlarini chuqur

o'rganish, ularning tabiiy yashash joylarini aniqlash va tiklash, hamda *in situ* va *ex situ* muhofaza usullarini uyg'unlashtirish zarur. Mahalliy hamjamiyatni jalb etish, ekologik ta'limni rivojlantirish, noqonuniy o'simlik yig'ishga qarshi qat'iy nazorat choralarini ko'rish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, masofaviy zondlash va GIS texnologiyalaridan foydalanib monitoring tizimini takomillashtirish, populyatsiya dinamikasini ilmiy modellashtirish orqali samaradorlik oshirilishi mumkin. Kompleks va ilmiy asoslangan strategiyalarni amalga oshirish natijasida Janubiy O'zbekistonning noyob o'simlik turlari kelajak avlodlar uchun saqlab qolinishiga, shu bilan birga hududning ekologik barqarorligi va biologik xilma-xilligining mustahkamlanishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "O'zbekiston Qizil kitobi". — Toshkent: "Chinor ENK", 2019.
2. Karimov, K.M., To'xtasinov, M.A. O'simliklarni muhofaza qilishning ekologik asoslari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2017.
3. Qodirov, A.X., Abdurahmonov, R.R. Botanika va geobotanika. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2016.
4. "Biologik xilma-xillikni saqlash bo'yicha Milliy strategiya va harakat rejasi". — Toshkent: Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi, 2015.
5. Rahimov, B.X. O'zbekistonning tabiiy o'simliklari va ularni muhofaza qilish. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018.
6. UNESCO. O'zbekiston hududida biologik resurslarni boshqarish bo'yicha tavsiyalar. — Toshkent, 2020.